Дубов Геннадій Олексійович

асистент кафедри теорії держави і права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Спортивна теорія виникнення держави Х. Ортеги-і-Гассета: зміст та особливості інтерпретацій

Закономірністю розвитку державно-правової науки є те, що будь-яке вчення про державу, право, політику розробляється з урахуванням сучасної йому політико-правової дійсності, котра обов'язково відображається в ньому самому, здавалось би абстрактному теоретичному конструкті. Кожна велика епоха мала свої, властиві їй політико-правові установи, поняття та способи їх теоретичного пояснення. Тому в центрі уваги теоретиків держави та права різних історичних епох були різні політико-правові проблеми, пов'язані з особливостями державних установ та принципів права відповідного історичного типу і виду. Проте не можна заперечувати існування «універсальних» теоретичних проблем, інтерес до яких був характерним для будь-якого періоду існування політико-правової думки. Однією з них можна без вагань називати проблему виникнення держави, спроби прояснити яку здійснювалися починаючи з сивої давнини та продовжуються й по сьогоднішній день.

Слід погодитися із думкою сучасних дослідників, відповідно до якої, походження держави – «проблема із категорії вічних», і як така вона одночасно невичерпна та тривіальна. Специфіка цієї проблеми в тому, що протягом всієї історії вивчення вона була дискусійною[4; с.2].

Як уявляється, така виняткова увага продиктована не звичайною цікавістю, а реально існуючою науковою потребою. Не випадково, з'ясування походження держави та права називається однією з кардинальних проблем юриспруденції[див. 5; с.5].

Варто погодитися з науковцями, які звертають увагу на те, що: «вивчення процесу походження держави та права має не виключно пізнавальний, академічний, але й політико-практичний характер. Воно дозволяє глибше зрозуміти соціальну природу держави, її особливості та риси. Дає можливість проаналізувати причини та умови їх виникнення та розвитку. Дозволяє чіткіше визначити всі властиві їм функції, точніше встановити їх роль в житті суспільства та політичної системи»[8; с.28].

Розгляд питання походження держави та права має особливе значення в пізнанні цього явища, без чого не можна зрозуміти сутність державно-правових явищ, їх роль в житті суспільства та логіку їх функціонування. Практичне значення даної проблеми пов'язано з визначенням історичних рамок існування держави та права[7; с.19].

Значення розглядуваного питання для української науки теорії держави та права визначається також і тим, що довгий час його трактування здійснювалося у вузьких

© Дубов Г.О.

рамках певної теорії, що визнавалася в роки радянської влади (повністю обумовленої змістом знаменитої роботи Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності та держави»), що, безумовно, доволі сильно збіднювало її.

Зміни, що мали місце в соціально-економічному та суспільно-політичному ладі, криза ряду положень марксистко-ленінської доктрини державності, у відповідності до якої домінувало перебільшення значення класового підходу, створили необхідність переосмислення основних понять та категорій, які відносяться до походження, ознак, сутності та функцій держави і права[3; с.23].

Проте навіть після того, як були скасовані ідеологічні заборони, вчені не поспішали просунутися у вивченні проблеми походження держави. Деякі спеціалісти зараз бачать пояснення цьому в тому, що розробка даного питання юристами може вестися тільки на основі даних історії, етнографії, політології, філософії, котрі між іншим, і самі в радянський період були обмежені тими ж марксистко-ленінськими догмами[див.6; с.9].

Наукам був необхідний час, щоб отямитися. І саме тепер, через роки, для сучасної теорії держави та права особливе значення одержує глибоке просування у дослідженні процесів походження держави та права на базі одержаних гуманітарними науками нових знань, за активного використання досвіду зарубіжних вчених, котрий категорично відкидався раніше. Поступово починає використовуватися конструктивно-критичний підхід до оцінки минулих та сучасних вчень.

Однак, незважаючи очевидну значущість адекватного вирішення проблеми пояснення походження держави та права та відсутності для цього будь-яких ідеологічних перепон, на сьогоднішній день дослідження в цій сфері просуваються не надто жваво. Хоча питанням виникнення держави приділяється увага майже у всіх без винятку сучасних підручниках з теорії держави та права, науковий рівень викладеного матеріалу не може не викликати занепокоєння. Про наявність цілісних фундаментальних робіт мова, на жаль, майже не йде.

Як уявляється, одним із перших кроків, який необхідно зробити на шляху до активізації вивчення питання виникнення держави є аналіз та систематизація вже існуючих проте не достатньо відомих досліджень цієї проблематики.

Однією із новітніх теорій виникнення держави, яка одночасно відповідає наведеним вище ознакам, є спортивна теорія видатного іспанського філософа XX століття Хосе Оргеги-і-Гассета. Саме цю теорію виникнення держави ми вважаємо за доцільне розглянути в межах даної статті.

Метою роботи є формування уявлення про зміст спортивної теорії виникнення держави, її співвідношення із іншими теоріями, особливості її інтерпретації в сучасній юридичній науці.

Проаналізувавши сучасну юридичну літературу, можна прийти до висновку про те, що спортивна теорія виникнення Ортеги-і-Гассета стала відома широкому загалу вчених-юристів завдяки роботі російського науковця Т.В. Кашаніної [5], перше видання якого побачило світло у 1999 році.

Зазначена праця стала основою для формування уявлення про спортивну теорію серед юристів та її популяризації. Підтвердженням наведеної тези може слугувати те, що з усіх проаналізованих джерел, авторами яких є українські та російські вчені-юристи, в яких згадується спортивна теорія виникнення держави, повністю відсутні прямі посилання на першоджерела – цитування здійснюється виключно за роботою Т.В. Кашаніної [1; с.17].

Хоча згадана монографія відомого російського науковця для сучасної юридичної літератури, є фактично єдиним доступним комплексним дослідженням проблеми виникнення держави, такий стан справ не може не викликати занепокоєння. Як уявляється, тільки ознайомлення з першоджелерами є єдиновірним способом пізнання особливостей будь-якої авторської концепції, тим більше, що такі першоджерела є доступними завдяки українській філософській періодиці.

Окрім цієї, суто формальної сторони, занепокоєння підсилюється й стороною змістовною. Адже, на нашу думку, спортивна теорія Х. Ортеги-і-Гассета в інтерпретації Т.В. Кашаніної та спортивна теорія Х. Ортеги-і-Гассета за першоджелом не є тотожними. Більше того, різниця є настільки суттєвою, що уявляється за можливе говорити про цілком самостійні теорії. Саме в зв'язку з цим їх аналіз доцільно здійснити окремо.

На думку Т.В, Кашаніної, виникнення держави в спортивній теорії Х. Ортеги-і-Гассета напряму пов'язується походженням ігор та фізичних вправ, а також спорту в цілому[5; с.63].

Вихідним положенням розглядуваної інтерпретації спортивної теорії є те, що розвиток свідомості первісної людини призвів до усвідомлення важливості своєї фізичної сили та необхідності її тренування. З виникненням релігійних вірувань елементи фізичних вправ пов'язувалися з релігійними обрядами. Так з'явилися культові танці, пляски, ігри.

В подальшому поліпшення продуктивних сил та розширення трудового досвіду призвели до ускладнення виховання людей взагалі та виникнення фізичного виховання. Це полегшувало первісним людям ведення важкої боротьби за своє існування. Поряд з землеробством та скотарством в цих умовах все більшу роль виконує військова організація племен. Фізичне виховання в цих умовах виконує функцію підготовки не тільки до трудової діяльності, але й до військової справи.

Як зазначає Т.В. Кашаніна, у багатьох первісних народів існував своєрідний обряд з педагогічною спрямованістю – ініціації, котрий використовувався при переході з однієї вікової групи в іншу, при прийомі в рід чи плем'я і т.д. До ініціацій молодь готували спеціально виділені старші члени роду, котрі мали більшу фізичну силу та досвід проведення таких випробувань. Так створювалася організація, в котру входили: організатори ініціацій, люди, що мали досвід їх проведення, люди, що навчали молодь, а також почесні члени роду, котрі слідкували за правильністю проведення ініціацій. Можливо, що існували спеціальні органи, котрі застосовували санкції до тих, хто не витримав випробування. Виникла спеціальна організація зі своєю структурою, де кожен її член мав свої функції, в наступному розширила свою компетенцію та стала попередницею держави[5; с.64].

Таким чином виникнення держави у спортивній теорії за Т.В. Кашаніною пов'язується із появою особливих соціальних організацій первісною функцією яких було проведення обрядів ініціації – посвячення молодих членів первісних суспільств. Саме такі організації, поступово перебравши на себе додаткові функції, в кінцевому підсумку трансформувалися у державу.

Окрім механізму, пов'язаного з проведенням ініціацій, на думку Т.В. Кашаніною, спортивна теорія Х. Оргеги-і-Гассета пропонує ще однин шлях політогенезу. Його зміст полягає в наступному.

Через часті стихійні лиха, війни між сусідніми племенами, а також примітивної форми полювання, на якій гинули найкращі чоловіки, рід ніс втрати в чоловічій частині населення. Траплялося, що племена втрачали більшу частину чоловіків, що загрожувало їм вимиранням. Для того, щоб цього не траплялося, старійшини запрошували інших чоловіків з інших племен і між ними влаштовували змагання. Переможців залишали та робили повноправними членами роду. Так відтворювався потрібний баланс між чоловіками та жінками в роді. І знову для проведення таких змагань створювалися спеціальні органи, функції яких схожі з функціями держави. В подальшому ці органи стали брати на себе виконання і інших суспільних функцій [5; с.64-65].

Таким чином, в інтерпретації спортивної теорії даній Т.В. Кашаніною, процес виникнення держави пов'язується із розвитком соціальних структур, які організовували чи контролювали різноманітні суспільні заходи так чи інакше, пов'язані зі спортивними змаганнями чи зайняттям фізичною культурою, які обумовлювалися відповідними потребами соціуму.

Дещо іншу інтерпретацію можна знайти у джерелах автором яких є безпосередньо Х.Ортега-і-Гассет[9;10].

На думку видатного іспанського мислителя сучасності, розглядаючи питання первинного виникнення держави необхідно виходити не з утилітаристських позицій, що пропонують вважати єдиною причиною нових пристосувань об'єктивно існуючу потребу; а з протилежних позицій, які відстоюють можливість раптового виникнення властивостей, що лише потім використовуватимуться як адаптивний засіб.

Обґрунтовуючи цей методологічний принцип, філософ зазначає, що утилітаристська інтерпретація життєвого феномену, яка зародилася в XIX столітті вважає, що первинна життєдіяльність полягає у відповідній реакції на життєву потребу, в задоволенні теперішніх запитів. Однак новітні дослідження запропонували інше уявлення про життя. Відповідно до такого уявлення, будь-який прояв корисної чи адаптаційної діяльності, все, що є відповіддю на теперішні запити, являє собою вторинну життєдіяльність. Справжня, первинна життєдіяльність завжди стихійна, непередбачувана, хаотична. Її сенсом є вільна випадковість, непередбачуваний рух[9; с.42].

Таким чином автор спортивної теорії фактично стверджує про вирішальну роль випадковостей у соціальному розвитку та стає на позицію, що кардинальним чином відрізняється від позицій більшості інших широко відомих теорій виникнення

держави, які, як правило, вважають цей процес закономірним, неминучим та обумовленим об'єктивно.

Підсилюючи висловлену думку, Х.Ортега-і-Гассет, у якості ілюстрації, приводить особливості існування адаптивного механізму у біологічних організмів, стверджуючи, що у живих організмів очі з'являються не тому, що в них виникає потреба; навпаки, поява очей сприяє їх корисному застосуванню[9; с.43]. На думку дослідника, найбільш важливим у будь-якому розвитку є те, що безцільно, оскільки те, що заспокоюється, задовольнивши необхідність, що виникла раптово, буде нею ж розтоптано; життя перемогло на планеті не тому, що сперлось на необхідність, а тому, що втопило, розчинило її в надлишку можливостей, дозволивши будь-якій з них у випадку краху стати містком до перемоги іншої[9; с.43].

Автор спортивної теорії вважає, що людська історія рухається у відповідності до подвійного ритму: вікового та статевого. В одні періоди спостерігається перевага юнацького впливу, в інші - головує зрілий чоловік. В будь-якому випадку, якщо проаналізувати яке суспільне утворення проявляється безпосередньо після того неоформленого утворення, котре дослідник називає «ордою» *(еквівалентом терміну «орда» в даному контексті може виступати термін «людське стадо» - прим. Г.Д.)*, можна товариство, що вже має зародки організації. В основі цієї організації лежить звичайний вік. **Збільшивши кількість індивідуумів** *(тут і далі виділено мною – Г.Д.)*, і із орди сформувалося плем'я. Первісні племена поділяються на три соціальні групи: групу зрілих чоловіків, молодих людей та стариків. Таким чином виявляється, що перша суспільна організація поділяється не на сімейні утворення, а на те, що було названо «віковими класами»[9; с.46].

Що ж трапилося за час переходу від неформальної орди до організованого племені? Яким чином спортивна теорія інтерпретує ці події?

Як зазначає Х.Ортега-і-Гассет, роки й роки орди кочували, не пересікаючись одна з одною. Кількість людських істот на всій планеті залишалася незначною. Але, очевидно, мав місце період значного **демографічного зростання**, що значно ущільнив населення. Орди межують одна з одною. Таке збільшення населення - симптом підвищеної життєдіяльності роду, розвитку та вдосконалення його здібностей.

Самі не розуміючи чого, всі відчувають незрозуміле та **загадкове неприйняття до єдинокровних родичів**, з якими вони співіснують в орді, до своїх жінок – та нездоланне прагнення до інших жінок, що не знайомі їм.

І тоді, як вважає Х. Оргега-і-Гасет, виникає надзвичайна подія в людській історії, що мала не передбачувані наслідки: вони вирішують викрасти жінок з чужої орди. Проте цей захід не для слабких: орди не дозволяють красти своїх жінок. Щоб здійснити це потрібно битися; тоді й народжується на світ війна, як підручне знаряддя кохання. Однак на війні необхідним є вождь та дисципліна: і ось разом з війною, виникає авторитет, закон та соціальна структура, натхненні любовним прагненням. Однак одноособове управління та дисципліна приносять з собою (і в той же час укріплюють) єдність духу, загальну турботу про всі ключову проблеми. В

сутності в хлоп'ячих об'єднаннях починають поклонятися потойбічним силам, здійснювати церемонії та ритуали.

Спільне існування надихає на будівництво міцного та постійного житла, а не якогось-небудь тимчасового притулку чи звичайного укриття від вітру. Виходить так, що перший зведений людиною будинок був не приміщенням для ще не існуючого сімейства, а молодіжним казино. Там готуються експедиції, виконуються ритуали[9; с.46].

В зв'язку з наведеним, на думку автора спортивної теорії, саме юнацькі клуби обумовлюють появу на історичній сцені таких явищ як екзогамія, війна авторитарна організація, спортивна чи аскетична дисципліна, закон, культурне суспільство, таємні товариства.

Все це разом і нерозривно, в спортивній теорії - історична ірраціональна причина появи держави.

Окрім цього Х. Оргега-і-Гасет вважає за необхідне звернути увагу на іншу сторону описаних вище процесів. На його думку, час, коли безроздільно та безперешкодно панувало юнацьке весілля, був суворим та жорстоким. Решта суспільної маси була змушена шукати захисту від військових та політичних співтовариств молодих людей. Тоді в противагу йому виникає спільнота стариків: Сенат. Старики живуть разом з жінками та дітьми, у котрих або немає чоловіків та батьків, або вони невідомі. Жінка шукає захисту у свої братів та братів своєї матері, перетворюючись на центральну фігуру соціальної групи, що протистоїть «клубу» молодих чоловіків; так виникає перша сім'я, сім'я матріархальна, котра за своїм походженням, в сутності реакційна, захисна та протилежна державі[9; с.47-48].

Таким чином, згідно до спортивної теорії, великий політичний процес був розпочатий не робітником, не інтелігентом, не священнослужителем в точному сенсі цього слова та не торговцем; він був розпочатий збентеженими юнаками, які були готовими битися; він був розпочатий закоханим, воїном та спортсменом.

Остаточний висновок спортивної теорії формулюється її автором наступним чином: «Ми бачимо, що виникнення людського суспільства як такого є дещо протилежне пристосуванню до необхідності та потреби. Перше суспільство – це союз юнаків, організований з ціллю викрадення жінок та здійснення інших варварських вилазок. І набагато більше ніж на парламент чи на суворий бюрократичний уряд він походить на спортивний клуб! Саме це я й мав на увазі, коли заявив, що у витоків держави корениться спорт[10; с.145]».

Підсумовуючи викладене варто зазначити, що спортивна теорія Х. Оргеги-і-Гассета є «спортивною» скоріше метафорично, аніж сутнісно. Фізичне виховання, спортивні ігри чи «міжплемінні турніри» взагалі не фігурують в оригінальній авторській інтерпретації. Натомість наявний весь «набір» класичного матеріалу, з яким працюють сучасні дослідники проблеми виникнення держави: проблема демографічного зросту, інцестного фактору, фактору насильства, первинної державоутворюючої структури.

Так, зокрема, В. Маклед, спираючись на матеріали дослідження суспільств північноамериканських індіанців вказав на суто ендогенний розвиток певних

соціальних ієрархій і зумовленої ним політичної влади. Але з-поміж перших критиків-антропологів найвлучніше заперечення сформулював Р.Лаві. Він зазначає, що внутрішніх умов цілком достатньо «для утворення класів які є спадковими чи подібними до них», а, крім того, і первісної держави, і звертає увагу на те, що два головні фактори - диференціація на засадах нерівності та завоювання – «не є за необхідністю не сумісними». Прагнучи виявити внутрішні характеристики, сприятливі для формування державної влади, він, однак, доходить до крайнощів і визнає існування потенційного стану цієї влади в більшості суспільств. Він стверджує: «У найдавніші часи й у вельми примітивно організованому середовищі для заснування політичної держави не було необхідним розвивати зв'язки спорідненості. Насправді одночасно з сім'єю і кланом у продовж незліченних століть існували асоціації, як-от чоловічі «клуби», вікові класи або таємні організації, незалежні від стосунків спорідненості, які еволюціонували, так би мовити у напрямку утворення сфери, цілком відмінної від тієї, що утворювалася групою спорідненості, і були здатні легко набути політичного характеру, коли не уособлювали його вже від самого свого виникнення»[2; с.150].

Недоліком спортивної теорії є значна ступінь умоглядності її суджень, проте і тут наявні намагання використати реальний емпіричний матеріал. Так, підсилюючи свою позицію, Х. Ортега-і-Гассет стверджує що: «Історики Греції та Риму не уявляють звідки взявся більш архаїчний шар інституцій, що зустрічаються в грецьких та римських містах. Що стосується Греції, там ці інституції називаються «філіація», «фратрія», «гетерія». Еллініст, розуміючи зміст цих слів, до недавнього часу, не могли зрозуміти що ж позначалося ними. «Філіація» означає плем'я однак, не спільноту родичів по крові, а організовану спільноту воїнів. «Фратрія» означає братство, а «гетерія» - військо. Ще до виникнення полісу, міста зі своєю власною конституцією, грецьке місто будувалося на таких принципах»[9; с.48].

Виключною заслугою Х. Ортеги-і-Гассета є те, що, без використання будь-яких етнографічних чи археологічних джерел, фактично умоглядно, сформульована цілісна концепція, що одержала принаймні часткове підтвердження емпіричним матеріалом post factum. Ідеї спортивної теорії, як це було зазначено вище, майже повністю кореспондують деяким сучасним політантропологічним інтерпретаціям.

Надзвичайно важко зрозуміти причини «роздвоєння» спортивної теорії, що сталася в юридичній літературі, проте очевидним є те, що її оригінальна інтерпретація є на порядок складнішою, обгрунтованішою, і, якщо можливо застосувати цей термін до наукової абстракції, красивішою. Ознайомлення з її справжнім змістом є надзвичайно важливим для формування наближеного до цілісного бачення процесу державоутворення.

Використані джерела:

1. Багдасарян Л.А. Теория возникновения государства // История государства и права. -2004. - № 5. - С. 17 – 19.
2. Баландье Жорж. Політична антропологія.- К.: Альтерпрес, 2002.-252 с.

3. Гранат Н.Л. Современный подход к происхождению, понятию, сущности и функциям государства // Исследования теоретических проблем правового государства. Труды Академии. - М.: Изд-во Акад. МВД России, 1996. - С. 23-30.

4. Зарицкий А.В. Адекватность отражения теорией насилия процесса государственного строительства // История государства и права, 2003. - №4. – С. 2-4.

5. Кашанина Т.В. Происхождение госдударства и права. Учеб. пособие. – М., Высшая школа., 2004.-325 с.

6. Кашанина Т.В. Происхождение государства и права. Современные трактовки и новые подходы: Учеб. пособие. — М. : Юрист, 1999. — 334 с.

7. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Курс лекций/Издание 2-е, исправленное и дополненное.-М.: Манускрипт.1996.-312 с.

8. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е, перераб. и доп. Отв. ред. проф. М.Н. Марченко.-Том 1.-М.: ИКД «Зерцало-М», 2001. – 528 с.

9. Ортега Х. Гассет. Спортивное происхождение государства // Философская и социологическая мысль. - 1990. -№6.- С. 41-50.

10. Ортега-И-Гассет Х. О спортивно-праздничном чувстве жизни // Философские науки – 1991. - №12.

В статті проаналізований зміст спортивної теорії виникнення держави Х.Ортеги-і-Гассета та особливості її інтерпретації в сучасних дослідженнях. Зроблено висновок про необхідність врахування положень теорії при дослідженні проблеми виникнення держави на сучасному етапі розвитку науки.

***Ключові слова**: виникнення держави, спортивна теорія, Х. Оргега-і-Гассет.*

В статье проанализировано содержание спортивной теории возникновения государства Х. Ортеги-и-Гассета и особенности ее интерпретации в современных исследованиях. Сделан вывод о необходимости учета положений теории при исследовании проблемы происхождения государства на современном этапе развития науки.

***Ключевые слова**: происхождение государства, спортивная теория Х.Ортега-и-Гассет.*

In the article have been analyzed theory of state according to the conception by Spanish scientist H. Ortega-i-Gasset. Author concluded that the theory of state according to the conception by Spanish scientist H. Ortega-i-Gasset should be considered in current researches.

***Key words**: state, sports theory, H.Ortega-i-Gasset.*

© Дубов Г.О.